

Acar, G. (2023). Klasik Türk Edebiyatı'nda yılan metaforu. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 41-56.

KLASİK TÜRK EDEBİYATI'NDA YILAN METAFORU

Gülsüm ACAR *

Öz: Klasik Türk Edebiyatı metinlerinde geçen yılan, metaforsal açıdan anlam yönü incelenerek açıklanmıştır. Bu amaç çerçevesinde eski Yunan'dan günümüze değin dilbilim çalışma alanlarında ilgi odağı haline gelen insan zihninin temel bir bileşeni olan metafor kavramı klasik Türk edebiyatı eserlerinde yer alan benzetmeler ve tasvirler çevresinde ele alınmıştır. Araştırmada yılan metaforu, geçmişten günümüze ilintili olduğu konular üzerinden incelenerek değerlendirilmiştir. Araştırma verilerinin analizinden yola çıkılarak incelemeler kapsamında klasik Türk edebiyatı şair ve yazarları tarafından yılan metaforunun hangi tasvir ve teşbihlerle ele alındığı şiirler ve metinler üzerinden örnekler verilerek konu desteklenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; klasik Türk edebiyatı şiir ve metinlerde kullanılan yılan motifinin şairler tarafından oldukça sık kullanılan bir benzetme unsuru olduğu görülür. Bu araştırmalar çerçevesinde yılan metaforunun gerek Türk kültürü açısından gerekse klasik Türk şiir geleneği açısından olumlu ve olumsuz taraflarıyla karşımıza çıkmaktadır. Yılan metaforunun ejderha, nefis ile mücadele, sevgilinin saç, hastalıkların şifası, süt ile birlikte kullanımı, efsun, kılıç, hançer ve ok gibi savaş aletleri ve âh kavramları ile birlikte anılması ve eserler üzerinden örnekler verilerek konu açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk Edebiyatı, şiir yılan, metafor.*

SNAKE METAPHOR IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Abstract: The snake, which is mentioned in the Classical Turkish Literature texts, has explained by examining the meaning aspect in terms of metaphor. Within the framework of this purpose, the concept of metaphor, which is a basic component of the human mind, has become the focus of attention in the fields of linguistics from ancient Greece to the present, has been discussed around the similes and descriptions in the works of classical Turkish literature. In the research, the metaphor of the snake has been examined and evaluated over the issues that related from the past to the present. Based on the analysis of the research data, within the scope of the examinations, the description and similes of the snake metaphor by the poets and writers of classical Turkish literature were explained by giving examples throughout poems and texts, supporting the subject. According to the results which has obtained from the research that the use of the snake motif in the poems and texts in classical Turkish literature, together with the dragon, the struggle with the soul (nefs), the lover's hair, the healing of diseases, the use of milk within, the war tools such as enchantment, sword, dagger and arrow, and the concepts of curse (ah) were explained by giving examples through the pieces.

Keywords: *Classical Turkish literature, poem, snake, metaphor.*

Metafor kavramı tarih boyunca değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu değişiklikteki önemli etkenler farklı dillerin, kültürlerin ve disiplinlerin kendi metafor tanımlarını benimsemiş olmalarıdır. Bu sebepler doğrultusunda farklı coğrafyaların dillerinde, kültürlerinde veya alanlarında olan bir kavramı metaforun tanımına eklemiş olmalarıdır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, acargulsum602@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0002-6817-6702

Bunun yanı sıra kişiler; dilinde, kültüründe ve alanında olamayacak kavramları, tanımın dışında tutmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Zaman içerisinde değişen metafor tanımında dillerin, disiplinlerin ve kültürlerin sürekli bir değişim içerisinde olmasının etkisi de yadsınamaz bir gerçektir. Metafor başta dilde kullanılan bir ifade biçimi olarak ele alınmış fakat daha sonra metaforun epistemolojik, ontolojik gerçekliğinin değerlendirilmesi ile tartışma konusu haline gelmiştir (Keklik, 1976, s. 18-19).

Klasik metafor yaklaşımlarının temel görüşlerini kısaca özetlemek gerekirse, bu görüşe sahip olanlar metaforların sadece edebi sanatlarda kullanılabileceğini, düşünceyle veya günlük yaşam ile hiçbir ilgisi olmadığını, dahası metaforların günlük yaşam içerisinde kullanıldığında kişiyi hakikatten uzaklaştıracağını, yanlış bilgilere, gerçeğin sapmasına sebep olacağını ve metaforların benzerlikleri göstermekten başka bir yararı olmadığını düşünürler (Tepebaşılı, 2013, s. 62-64).

Metafor kavramıyla ilgili ilk tartışma Aristoteles'in *Poetika* adlı eserinde "Şiir sanatının sorunları ile çözümleri" başlıklı bölümünde ortaya çıkmıştır. Aristoteles'in tanımladığı metafor kavramı çok geneldir. Ona göre metafor, bir sözcüğe kendine has tanımının dışında farklı bir anlam yüklenmesidir. Aristoteles metaforu mecaz (değişmece), metonimi (düzdeğişmece, mecaz-ı mürsel) kavramlarını içerecek biçimde tüm anlam aktarımları için kullanmıştır (Uğur, 2007, s. 90-99). Bu geleneksel metaforların analizi esas olarak şiir ve edebiyatla ilgiliyken, metaforlar tipik olarak yalnızca kelimelerin bir özelliği olarak kabul edilir. Aristoteles, Platon gibi metaforu gereksiz ve gerçeklikten saptırıcı bulmamış, onun doğru ve yerinde kullanılması halinde gerçeğe ulaştırabileceğini düşünmüştür.

Metafor, sözlerin güzel görünmesi için değil duygu yoğunluğunu anlatabilmek için dilin bir özelliği olarak görülmüştür (Cebeci, 2013, s. 63-66). Romantik yaklaşımı savunanlar, klasik yaklaşımda olan görüşün metaforun günlük yaşamda kullanılması dâhi olabileceği düşüncesini reddedip, metaforun günlük yaşamda hayati bir fonksiyonu olduğunu kabul etmişlerdir. Klasik metafor anlayışındaki gibi metaforun hakikatten uzaklaştırdığını düşünmemişler, aksine metaforun hakikate ulaşmak için bir araç olduğunu savunmuşlardır.

Modern zamanlarda metaforlar, belirli kavramların veya olayların soyut ve karmaşık hallerini açıklamak için uygun zihinsel araçlar olarak kabul edilmektedir (Yob, 2003, s. 128). Modern yaklaşım 1980 yılında Lakoff ve Johnson'un *Metaforlar; Hayat, Atılanı ve Dil kitabını* yazmasıyla yaygınlaşmıştır. Onlara göre metafor; kelimelerin değil kavramların niteliğidir, kaynağın sadece sanatsal ve estetik kaygılarla değil kavramların daha iyi algılanmasıyla mümkündür. Günlük yaşamda kullanılabilen, büyük bir yetenek gerektirmeyen zihinsel faaliyetlerde kullanılır. Dilsel bir süs veya dekor değil düşünme ve akıl yürütmenin ayrılmaz bir parçasıdır (Lakoff & Johnson, 2022, s. 46-47).

Modern bakış açısıyla metaforlar yalnızca bir edebi sanat değil düşünce ve dil arasında bir köprü olarak görülmüştür. Onlara göre bir cümlede metafor bulunması için cümlenin içinde benzeyen veya benzetilen bulunmak zorunda değildir, kültürel ve kişisel tecrübelerle birçok kavram kendi içerisinde metafor barındırır.

1. Klasik Türk Şiirinde Yılan

Genellikle şeytani varlıklardan biri olarak nitelendirilen yılan, masallarda hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle karşımıza çıkar. Padişah vasıfları olanlar gibi hazineleri koruyanları da vardır. Yılan, masallarda hem yeraltında hem de yeryüzünde bulunan bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır. Radloff tarafından belirlenen Altay efsanesine göre yeraltı dünyasının padişahı Erlik, Bekçi Yılan'ın ağzına girerek yasak meyveyi yemiştir. Buna karşılık ceza veren Ülgen, yılanı "şimdi sen Körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun öldürsün" der (Bakırcı, 2015, s. 200).

Ignacz Kunos'un tespit ettiği masalarda yılan olumlu ve olumsuz taraflarıyla karşımıza çıkar. Bu tasvire uyan "Zümrüt Anka" masalıdır. Masal kahramanı, büyük bir yılanın Zümrüt Anka kuşunun yavrularını yemek için ağaca tırmandığını görür. Kahraman hemen hançerini çeker ve yılanı öldürür.

Klasik Türk Edebiyatı kaynaklarında yer alan yılan sözcüğünün mâr, nağ yılan, ejderha, ejder, şahmaran, büke, lû ve evren gibi kelimeler ile birlikte kullanıldığı görülür (Sarpkaya, 2014, s. 505-519).

Yılan, ilkçağlardan beri birçok medeniyet tarafından bilim, sanat, edebiyat, din ve tıbbi alanlarında yenilenme, ölümsüzlük, korku ve sonsuzluğun sembolü olarak bilinmektedir. Çok uzun yaşaması ve kabuk değiştirerek kendisini yenileyebilme özelliğine sahip olması sebebiyle ölümsüzlüğün ve yenilenmenin sembolü olarak görülmüştür (Gürkan, 2013, s. 527-529). Bu özellikleri nedeniyle eski zamanlarda insanlar yılanın doğa üstü güçlerinin olduğunu düşünmüşlerdir.

Gerek Türk kültüründe gerekse diğer medeniyetlerde yılan hem olumlu hem de olumsuz anlamlarıyla kullanılmıştır. Bazen bereket, şifa veya gök kozmolojisini olumlu manada temsil ettiği görülürken bazen de nefis, efsun, şeytan veya korkunç bir canavar olarak olumsuz şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Çobanoğlu, 2017, s. 28-30). Bu doğrultudan bakıldığında klasik Türk edebiyatı metinlerinde geçen yılan kelimesinin anlam yönü hem şiirler hem de metinler bağlamından hareketle yeniden ele alınarak yorumlanmıştır.

1.1. Yılan-Nefis

Tasavvufun en önemli konularından biri olan nefis kavramı Klasik Türk şiirlerinde yılan benzetmesi ile ön plana çıkmaktadır. Nefis, Arapça; benlik can ve ruh olarak anlamlandırılır. Bu duyguların aşağı karşılığı ise kötü huylar, şehvet ve insani yapıyı bozan çirkin vasıflardır. Nefsin tek başına bir kelime olarak kullanılmadığı manzumelerde dahi nefse ait öğeler dolaylı yoldan anlatılmıştır. Mutasavvıflar soyut bir kelime olan nefsi somutlaştırma çabası içerisine girmişlerdir. Nefsin, somut bir şekilde karşı tarafa aktarımı hayvanlar üzerinden teşbih ve tasvir yapılarak anlatımı kolaylaştırılır. (Uludağ, 2006, s. 529-531). Söz konusu nefis tasvirini yapan mutasavvıfların en çok kullandıkları benzetme unsurları arasında yılan olduğu söylenebilir.

Divan şairleri tarafından olumlu ve olumsuz birçok farklı özellikleriyle kullanılan yılan kelimesi nefis ve şeytan tasvir ve temsillerinin yanında bereket ve kötü ruhlardan kurtulma şeklinde de göze çarpmaktadır. Nefis insanın zevk duyusuna hitap ettiği için Garîkî, nefsin aldatici olduğunu belirtilmektedir. Nefsin verdiği zevk tatlı olsa dahi yılan zehri kadar acıdır. Nefis, bazen de şeytana benzetilmiştir. İnsanı Allah'a ulaşma yolundan alıkoymak için ona vesvese vererek kötü huylar edinmesini sağlamaktadır (Karaokay, 2017, s. 150-153).

Yılan, semavi dinlerde olumsuz taraflarıyla ön plan çıkmıştır. Yahudi inancında Tekvin'de de bahsi geçen yılanın Havva'yı kandırarak yasak meyveyi yemesini sağladığı bilinir. Bu hadise sonucunda yılan, lanetlenen bir hayvan olarak anlatılır. Yılan, Hristiyan inancına göre şeytan ile birlikte anılmıştır. İncil'in belli başlı kısımlarından anlaşılır. İslam'a göre ise yılanın doğrudan bir lanetlenmesi söz konusu değildir. Fakat tasavvufta yılan, kötü nefsin sembolü olarak ifade edilmiştir (Çobanoğlu, 2017, s. 28-30).

Nefsin insan bedenini, kötü arzu ve istekleri ele geçirmeye çalıştığına vurgu yapan Nevâyî, nefse bazı çağrışımlar yükleyerek anlatmıştır. Nefs-i kâfir, nefis şirki, nefis iti ve nefis zulmâtı, şeklinde belirtmiştir. Nevâyî, aşağıdaki beyitte oruç ibadetini uygulayan fakat bu ibadetin algı ve uygulama aşamasında problem yaşayan halkı eleştirmiştir. Oruç tuttuğu halde nefesine uyararak kötü sözler söyleyen, namaz kıldığı halde haram yoldan para kazanan insanları eleştirerek bu kişilerin nefesine uyması oruç açma sırasında yılan eti yiyerek ve yılan zehri içerek oruç açması gibidir şeklinde yorumlanmıştır.

Nevâyîyâ irür artuk bu yimek içmekdin

Yılan itini yiben zehrin eylemek âşâm
(Ali Şîr Nevâyî G. 711/28)

Yunus Emre aşağıdaki beyitte tamayı yani nefsi yılan veya çıyan gibi benzeri haşeratlarla teşbih yaparak onlardan kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir.

Anı gördi kaçır nefis haşerâtı
Gör indi nitedür Hâlik sıfâtı (Yunus Emre Divanı B.61)

Nefis zehirli bir yılan gibidir. Sakın ona kendini teslim etme. Nefis insanın düşmanıdır sen de ona düşman ol ki onunla mücadele etmen kolay olsun.

Mâr-ı nefse etme teslîm-i emel
Kıl mu'âdât ol 'adüvv-i ekbere (Sâmî Divanı S.49/3)

Klasik Türk edebiyatında Dehhâk olağanüstü özelliklere sahip bir kahraman olarak bilinmektedir. Dehhâk'ın en önemli niteliği kötülüğü temsil etmesiyledir. Klasik Türk edebiyatı metinlerinde yılan, insan nefsindeki kötü duyguların sembolü veya şahsen nefsin kendisi şeklinde kabul görür. Kötü ve gaddar bir kişiliği bulunan Dehhâk ile bu bakımdan Dehhâk-mâr-nefis arasında bir ilişki kurulmuştur. Hayalî Bey'in aşağıda belirtilen beytinde bu düşünce anlatılmıştır (Yaylalı, 2019, s. 53-54).

Nefs-i efîsine zahîr olana
Pend beştir hikâ-ye-i Dehhâk (Hayâlî Divanı)

Bosnalı Fâzıl, insanın kendisi için en tehlikeli varlığın kendi içinde taşıdığı nefsi olduğunu belirtmiştir. Akıllı olan insan zehirli yılandan kendisini korumaya çalışır. Zehirli yılan ile kastedilen kişinin nefsidir. Kişi akıllı sayesinde içindeki nefis yılanıyla daima mücadele halinde olur.

Âdemin nefis ü hevâsından yok akreb düşmeni
Âkil eyler mi devâ zehr-âbe-i mardan ümîd
(Bosnalı Fâzıl Divanı G.64/2)

Kadı Muhammed, insanın nefsi kendisine iyi bir yoldaş değildir. Çünkü nefis, zehirli bir yılan gibidir. Nefsin arzu ve isteklerinden vazgeçip aşığın yâri ile yoldaş olması gerekir.

Bir oldun yâr ile çünki gönülle nefis terk eyle
Sana hem-reh degildür çün şeh-i mârânı neylersün
(Kadı Divanı G. 227/2)

Kânî, fitne hazinesinin bulunduğu yerde uyumakta olan yılanın uyandırılmaması gerektiğini söyler. İnsan nefsi hazine bekleyen yılanı benzetilmiştir. Kendi özünü bulmak isteyen kimsenin önce nefis yılanından geçmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Künc-i genc-i fitnede hâbîde mârı sesleme
Neylemez bir yerde div-i nefis çün gencür olur
(Tokatlı Kânî Divanı K. 36/110)

Açgözlü karınca ve nefis yılanı Mevlevîlerin emrine sunulmuştur; gerçek hükümdarlar zengin olma derdi bulunmayan kişilerdir.

Mevlevîler dünyaya ehemmiyet vermeyen ve nefisini köreltmüş kişilerdir. Açgözlü karınca ve nefis olarak teşbih yapılan yılan dahi Mevlevî'ye itaat etmiştir. Çünkü esas şahlar dünya ve içindekilerden çok şey istemeyen nefsi arzuları hâkimiyet altına almış kimselerdir.

Râm-ı emri mevlevîdür mâr-ı nefis ü mûr-ı âz
Şâh-ı mutlakdur o kim kayd-ı künûzı olmaya
(Sâkıb Dede Divanı G.154/8)

1.2. Yılan-Saç

Klasik şiirin benzetmeler ve tasvirlerle bütünleşen bir geleneği olduğundan bahsetmek mümkündür. Sevgili faktörünü işaret eden birçok teşbih bulunmaktadır. Divan şairleri bu teşbihleri yaparken hayal dünyasında kurdukları imge ve kavramlara bağlı oldukça zengin bir çağrışım yapmayı amaçladıkları bilinir. Tasviri yapılan sevgili modeli kusursuz bir güzelliğe

sahip olduğu için soyut bir benzetme unsuru ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sevgili tipine gerçeküstü ve ideal olmayan bir benzerlik yüklenmiştir. Bundan dolayı şairler sevgilinin güzelliğini tasvir ederken doğada bulunan bazı varlıklarla benzerlik kurarak anlatmışlardır (Özcan, 2012, s. 161-163).

Türk kültüründe üzerinde önemle durulan saç, kutsal kabul edilir. Divan edebiyatında ise saç rengi, şekli, kokusu ve eylem unsurları itibariyle işlenmiş ve şairler tarafından misk, sevda, harf, şam, gece, fitne, yılan, ejderha, zehir ve akrep gibi farklı tasvir ve benzetmelerle anılmıştır. Saç, şekil itibariyle yılan, akrep ejderha, timsah ve zehre teşbih yapılmıştır (Şahbaz, 2020, s. 10-12).

Yılan kelimesi genellikle Farsça bir sözcük olan “mâr” birlikte anılır ve sevgilinin zülfü ya da aşığın gönlü şeklinde tasavvur edilir. Sevgilinin saçı, Klasik Türk Edebiyatı şairleri tarafından sayısız teşbih ve mecazlar birlikte kullanılarak şiirlere konu olmuştur. Sevgilinin saçının siyah, kıvrımlı ve uzun olması sebebiyle yılan benzetilmiştir. Edebiyatın çalışma alanlarından ve beslendiği kaynaklardan biri olan efsun (büyü) konusu toplum tarafından hoş görülmemiş olsa da mecazi ve gerçek anlamlarıyla edebiyat kaynakları arasında yerini almıştır. Hazinesin korunması için yapılan yılan büyüleri veya sevgilinin saçına teşbih yapılan büyü buna örnek gösterilebilir (Samancı, 2019, s. 2-4).

Klasik şiirde birkaç istisna dışında söylenen her şeyin olup biten olayların merkezinde hep sevgili vardır. Bu nedenle içinde yazılanlar ve yorumlar için kullanılan benzetmeler oldukça fazladır. Şairler bu benzetmeler üzerinden sevgilinin güzellik unsurlarını gösteren eserler kaleme almışlardır. Kaleme alınan benzetmelerden biri de sevgilinin saçıdır. Şiirlere konu olan saç, teşbih ve tasnif etme yönüyle dikkatleri üzerine çekmiştir (Şahin, 2011, s. 1852-1854).

Necâti Beg'in gazellerinde saç; yılan, mâr, tılsım, ejderha sembolleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Zülf-ü ruhun hayâli ile bâğa uğrasam
Gülşen diken görünür ü sünbül yılan olur
(Necâti Beg Divanı G.94/2)

Sevgilinin kıvrımlı saçı, uzunluğu ve parlak olması yönüyle yılan benzetilir. Sevgilinin saçının örgülü olması ise kemende teşbih yapılır. Sevgilinin örülmüş saçları kemend gibi aşığın boynuna dolanmıştır. Âşık bu şekilde sevgilinin yanında köle gibi durur (Soydabaş, 2017, s. 3-4).

Ruh-ı zibâsı bir genç-i güşâde
Kemend-i zülfi mârî ser-şikeste (Bâkî Divanı, s. 283)

Sevgilinin yanağının zamanı dudaklarının uyuşturucusundan kurtulmak için ruhunu saran latif iki yılına benzeyen zülfünü eline almıştır.

Devr-i ruhında satmaga tiryâk-ı leblerin
Dilber eline almış iki zülfi mârını (Mihri Divanı, G. 197/5)

Klasik şiirde sevgilinin saçları rengi ve şekli açısından yılan benzetilmiştir. Beyitlerde siyeh, zülf-i siyeh, mâr-ı zülf şeklindeki terkipleriyle kendini gösterir.

Zülfün mü yâ gezende siyeh mâr-ı habeham
Ki pâsbân-ı genç-i nihân-ı miyân olur (Nefi, K. 29/15)

Büyük hazinelerin saklandığı metruk yerlere muska yapılır ve yılanlar bu hazinelerin koruyucu tanrısı olarak kullanılır. Sevgilinin güzel yüzü hazine, saçları ise yılan gibi şekillenmiştir. Bu nedenle âşığın kalbi harabedir. Aşığın sevgilisi ise o harabelerde gizli olan bir hazinedir ve sevgilinin saçları ise o hazineyi beklemekte olan bir yılanı andırır.

Billâh gerek ki lutf ile ol zülf mârını
Kim hüsnü gencini nicesi almış araya (Şeyhî Divanı, G.168/4)

Necâti Beg'in aşağıdaki beytinde, sevgilinin güzellik hazinesi görmek isteyen kişi için sevgilinin saç tellerinin ejderha olarak görüldüğünü ifade etmiştir.

Genc-i hüsnün tılsımı gör kim
Her kılı zülfün ejderha görünür (Necâti Beg Divanı G.96/2)
Gönlümde sevilinin güzel saçları yer edinmiş. Meğer gönlümün içinde hazine bekleyen bin başlı bir ejderha varmış.
Dilde hayliden hayâl-i zülf-i dilber var imiş
Cânım içinde yatar bin başlı ejder imiş (Usûlî Divanı G.2/1)
Fuzûlî, sevgilinin saçlarının bir kemende benzeterek kıvrımlarından korktuğunu ifade etmektedir. Bana ipi bir ejderha gibi gösteren bilmem ne sihirdir.
Kemend-i çîn-i zülfün vehmi gitmez zâr gönlümden
Mana ol rişteyi ejder kılan bilmen ne efsundur
(Fuzûlî Divanı G.90/6)

1.3. Yılan-Şifa

Yılan, bazı metinlerde “ev cini” olarak kendini göstermiştir. Özellikle virane yapılarda, kalıntılarda ve çok eski yapıların içinde “hazine bekçiliği” görevi üstlenmiştir. Divan edebiyatında oldukça sık işlenen bir inanıştır. Yılan, yıkıcı yapısının yanında yapıcı özelliği ile de tanınır. Gılgamış efsanesine göre sonsuz bir yaşam bağışlayan bitkiyi, Gılgamış’ın ellerinden alarak kaçırın bir yılanıdır. Yılanın şifa verici olduğuna inanılması sebebiyle karşımıza çıktığı görülür. Halk masallarında yılan eti yiyen kişinin şifa bulacağı inancı da oldukça yaygındır. Bundan dolayıdır ki yılan tabiplerin de sembolü olmuştur (Karaokay, 2017, s. 150-153).

Yılan, yüzyıllar boyunca zıtlıkları içinde barındıran bir varlık olarak görülmüştür. Ölümün ve yaşamın, zehrin ve panzehrin, hastalığın ve şifanın sembolü olmuştur. Yılan; Babil, Sümer ve Hitit uygarlıklarında sağlık tanrısı olarak anılmıştır (Funda, 2021, s. 2). Mezopotamya’da ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan Şahmeran, belden aşağısı yılan, kalan kısmı ise insan şeklinde olan ve şifa dağıttığı söylenen bir bilge olduğuna inanılır. Şahmeran, Farsça kökenlidir. Şah-ı Meran, “Yılanların Şahı” olarak adlandırılır. Dünyada çeşitli yerlerinde kadının doğurganlığının, bereketin ve sütünün şifası olması yönüyle farklı unsurların simgesi olmuştur (Akbaba ve Sivri, 2018, s. 53-58).

Divan şairleri de insanlığı etkileyen sağlık sorunlarına karşı duyarlılık göstermiş ve yaşanan durumları şiirlerine konu etmişlerdir. Tıp, yalnızca bir ilmî aktivite değil aynı zamanda bir sanattır. Doktorun hastayı iyileştirme aşamasında izlediği yöntem ve üstlendiği rol, şiir sanatının tababet ile ilişkisi gibi şair ve tabip buluşmasının altında ontolojik manada bir yakınlık söz konusudur. Osmanlı döneminde tıp ilmi ile uğraşanların aynı zamanda astronomi, şiir, hat ve mûsikî alanlarından herhangi birinde hünerli olması tabipliğin ön şartlarından bir olarak bilinir. Mısır’da eğitim alan Ahmedî hem tabip hem de şair olması yönüyle örnek gösterilebilir (Kemikli, 2007, s. 20-23).

Klasik edebiyatta farklı yönleriyle karşımıza çıkan yılan, divanlarda bazı ruhsal veya fiziksel hastalıkların şifası olarak ele alınmıştır. Şiirlerde hastalık, şifa ve yılan teşbihi çerçevesinde tespit edilen mazmunlar bulunmaktadır. Yılanın ısırması, ser-sâm (sersemlik), humar (baş ağrısı ve içkiden sonra gelen sersemlik), kay (kusma), zükâm (nezle), ker (sağır), vesvese, evham, imtilâ (hazımsızlık), irtiaş (titreme), hararet, hafakan, tâ’un, verem gibi hastalık isimleri; elmas, akik zümrüd, cevâhir gibi değerli taşların tedavilerde kullanıldığı, sirke, gülbeşeker, anber, kâfur, gül-âb macun gibi alternatif tıp ürünleri olan bitkiler hastalıkların tedavisinde yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Divan şairlerinin şiirlerinde de hastalıklar ve tedavi yöntemlerine dair şiirler tespit edilmiştir (Güler, 2020, s. 161-165).

Yukarıda anlatılan yılan ve şifa ilişkisinde divan şairlerinin bitkileri kullanarak hastalıkların tedavi yöntemlerini açıklaması; yılanın zehrinin panzehir, sütünün şifa veya yılanın ruhsal hastalıkları ifade etmek için âşığın halini anlattığı durumlar olarak da karşımıza çıktığı görülür.

Seni tûtî gibi ger eylese şekerle perverde
İder âmâs-ı kay-engîz mûyun zehr-i mâr-âsâ (Said Girây, K.1/7)
Ey tabib! Canımın ve gönlümün derdinin dermanı vardır. Öfke yılanın zehri gibidir.
Bunun panzehri ise lütuf iledir.
Ey tabîb-i cân u dil senden vardur derdüme
Lutf ile tiryâk yâ hışm ile zehr-i mâr vir
(Şeyhülislâm Yahyâ Divanı, G.127/2)
O bâde-nûş-ı firâkam ki reşk-i cüram ile
Dehân-ı zehrde âb-ı hayât-mâr oldu (Vahyî Divanı, G.15/3)
Ey Vahyi! Anlayan ve kavrayabilen insan akıllıdır. Yılan için zehir ne ise akıllı insan için panzehir vicdandır.
Vahyî fehm iden eylesün idrâk
Olur insâf o mâr için tiryâk (Vahyî, Lügaz, 20/7)
Sevgilinin zülfü yılan zehri gibidir. Dudakları ise âşîğa şifa veren lezzetli bir şeker gibidir.
Cânuma la'lün safâsı geldi şekkerden leziz
Gönlüme zülfün belâsı oldu ey şeh zehr-i mâr
(Gelibolulu Sun'î, G.52/2)

1.4. Yılan-Süt

Zaman zaman değişik sembollerle karşımıza çıkan etçil bir hayvan olan yılanın halk arasında sütle beslendiğine dair inanç hayli yaygındır. Yılan ve süt kozmosu, bereket, yenilenme ve üremenin sembolü olmuştur. Türk halk anlatımlarımda ve dünya mitolojisinde sıkça görülen yılan sembolünün sütle birlikteliği de zamanla simge haline gelmiş ve birlikte anılmıştır (Taş, 2020, s. 12-14).

Türklerde sütün çeşitli ritüellerde kullanıldığı görülmektedir. Bereket ve üremenin bir sembolü olduğuna inanılan törenlerde süt kullanılmıştır. Yılan ve süt kozmosu Anadolu'da yılanı deliğinden çıkarmak için yılanın çıkış noktasına bir kap süt bırakılarak yılanın sütün kokusuna gelmesi beklenir. Süt ve yılan ikilisinin zıtlıkların bir sembolü olduğu belirtilir. Zehre karşı panzehir, öldürücü olana karşı yaşam veren, hareketsiz olana karşı dinamik olma gibi negatif olanı pozitif yönde etkilediği görülmektedir (Taş, 2020, s. 10-14).

Dünyanın en büyük hayvanat bahçelerinden biri olan Gaziantep hayvanat bahçesi görevlileri, kabuk değiştirme dönemlerinde problem yaşayan yılanlara süt banyosu ve süt masajları yapılarak deri değiştirmelerinin kolaylaştırıldığını ifade etmişlerdir. Bu haberden anlaşılacağı üzere yılanın süt ile münasebeti kabuk değiştirmesi yönüyle nemli bir ortama ihtiyaç duyması sebebiyledir.

Klasik Türk edebiyatında yılan, birçok teşbih unsuru ile karşımıza çıkmaktadır. Süt ile yılan birlikteliği ise bunlardan biridir. Halk arasında bilinen yılanın süte gelmesi olayının divan şairleri tarafından şiirlerinde işlendiği görülmektedir.

Kur'an, halk efsaneleri ve divan şiirlerinde anlatılan hikmet sahibi olduğuna inanılan kişi Lokman Hekim doktor ve eczacı olarak bilinir. Birçok hastalığın tedavisinde kullanılan ilaçlar üretir ve hastalar bu ilaçlar sayesinde şifa bulur. Tedavisi oldukça zor olan bir adamın hastalığının şifasının yalnızca bir yılanın ala bir ineğin sütünü içmesi, içtiği sütün içerisine kusarak zehrini boşaltması sonucu adamın bu sütü içmesi ve sağlığına kavuşması şeklinde anlatılan bir rivayete dayandırılır. O günden beri yılan eczacılık ve tıbbi bilimlerde simge olmuştur. Anlatılan bu halk olayı Lokman Hekime dayandırılır (Güneş, 2018, s. 1-5).

Karıncaın şekere, yılanın süte geldiği gibi sevgilinin dudağının kenarında yılan benzeyen saçları ve karıncayı andıran ayva tüyleri bulunmaktadır.

N'ola yârün lebleri etrâfin asla zülf ü hatt
Kandeyise şehd ü şîre mâyil olur mûr u mâr

(Edirneli Nazmi Divanı G. 1820/3)

1.5. Yılan-Efsun

Binlerce yıllık kültür mirasını bünyesinde taşıyarak orta çıkan klasik Türk şiiri istifade ettiği kaynaklar yönünden oldukça zengin bir yere sahiptir. Edebiyatın beslendiği kaynaklar arasında yer alan folklor, büyü konusu da çalışma alanına içerisine almıştır. Büyü kavramının insanlar üzerinde bir ürperti, korku ve endişe oluşturduğu görülür. Günümüz insanlarıncı büyü ve sihir yapan kişiler hoş karşılanmazken daha yumuşak bir ifade olan efsun veya efsun yapanlar daha sempatik ve hoş karşılanmıştır

Yılan ve hazine arasındaki ilişki efsanevi bir inanıştan ibarettir. Gizli olan hazinelere efsun yapılarak yılan ya da ejderha bekletme olayı oraya yaklaşmaya çalışanlara bir yılan veya ejderha hayali gösterme durumudur (Gündoğdu, 2021, s. 296-297).

Klasik Türk şiir geleneği etrafında gelişen benzetmeler gerek sevgili gerekse şiir ve söz sanatları vasıtasıyla sihir ve büyü konusu göz önüne alındığında bu kültürel birikimin Harut ve Marut, cadılar ve Hz. Musa kıssasına kadar uzandığı görülmektedir. Klasik şiirde sevgilinin saç, şeytan, nefis ve dünya hayatı gibi konulara sıkça yer verilen teşbih unsurları, yılan ve sihir tasvirleriyle kendini göstermiştir. Sihir ve efsun kelimeleri kullanıldığı benzetmelerin arka planında farklı bir zemin oluşturması sebebiyle beyitlerde ve kullanıldığı kelimelerdeki çağrışımları dikkate alınarak incelenir (Kardaş, 2013, s. 39-46).

İslam öncesi dönemden günümüze kadar yılan efsunu izlerini görmek mümkündür. Klasik şiir geleneğimizde de sevgilinin saçları ve hazinelerin koruyucusu yılan, efsun ile karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin saçlarının kıvrımlı, uzun ve siyah oluşu yılanın hazineyi koruduğu gibi aşk hazinesinin koruyucusu olarak görülen sevgili modeliyle anlatılır. Hazinelerin koruyucusu yılan, farklı medeniyet ve kültürlerde değişik yönleri ile belirtilir.

Anadolu'da ise yılan ve akrep gibi zehirli hayvanları tutabilmek için efsun işlemi yapıldığı görülür. Elazığ'da bu işlemi yapan kişiler bulunur. Sağ ve sol el efsunlanır. Efsunlanma işlemi bittikten sonra yılan ve akrep gibi zehirli hayvanların çıplak elle tutulabileceğine inanılır. (Samancı, 2019, s. 2-6). Hatay Dört Yol'da ise Yılanlı Macit olarak adlandırılan kişi yılan, akrep, böcek ve arı gibi zehirli hayvanlara dua okuyarak zehrin vücutta yayılmasını engellediği söylenir. Bu durum el verilmesi sonucu yani büyük bir kimse tarafından seçilmiş kişi olarak adlandırıldığı bilinir. Efsunlama (şerbetleme) işlemi çekilmemiş karabiber, bal, çiğ süt ve tuz ile de yapılır (Polat, 1985, s. 3-7).

Fuzûlî'ye göre, sevgilinin dudağı gibi sihir yapan kimse olamaz. Sevgilinin yılan benzetilen saçları ise yanakları üzerinde duran görünümü ile onu kaplayan dudakların efsunudur.

Zikr-i lebinde zülfüne cân oldu destres
Anun kimi kim okuyup efsun yılan tutar
(Fuzûlî Divanı G.72/3)

Sevgilinin kıvrımlı, uzun ve siyah saçları yılan misali aşk hazinesinin üzerine tılsımı yapmıştır.

Gönülde genç-i iskun serde sevdâ-yı ser-i zülfün
Tılsım itmişler ol genc üstüne gûya yılan şeklin
(Azmîzâde Hâletî Divanı, G. 634/6)

Çaresiz bir ruh hali içerisinde olan ve sevgilinin saçlarının âşığın gönlünde uyandırdığı kederi ne büyüünün ne de panzehrin yok edemeyeceğini söyleyerek umutsuz olduğu ifade eden âşığın durumu anlatılmıştır.

İtmedi hiç ana te'sir füsûn u tiryâk
Cigerüm mâr-ı gam-ı zülfile mesmûm gibi
(Aynî Divanı G.218/3)

Anadolu'da yılan zehrinin vücuttan atılması için efsunlu şerbet içirme geleneği olduğu bilinmektedir. Şair, aşağıdaki beytinde şarabı yılan zehrinden kurtulmak için efsunlanmış bir şerbete teşbih yaparak anlattığı görülür.

Düşür zülfün meye sâki bana sun zehr-i mâr olsun
Dahi çekmem firâkın gel beni luf eyle şerbetle
(Lebîb Divanı G. 41/28)

Zâtî, tılsım ve yılan sayesinde korunan hazineleri değişik benzetmelerle şiirlerinde işlemiştir. Bazen yılan, sevgilinin güzellik unsurlarıyla kullanılırken bazen de sevgilinin saç veya rakip olarak işlenmiştir.

Ol âfet mâr-ı zülfün genc-i hüsninden gidermişdür
Ol itdügi işün ben olmışam bîmâr derdinden
(Zâtî Divanı G.1180/4)

1.6. Yılan-Ejderha

Ejderha, Türk mitolojisine Çin kültüründen geçmiştir. Geçmiş ilk çağlara kadar uzanan motifin her toplumda farklı anlamları bulunduğu görülür. Ejderha motifinin Asyalı kavimlerin sanat eserlerinde toplumların inanç sistemine ve hayat görüşüne göre değişik anlamları olduğu bilinmektedir. Türklerde nek/evren, Çinlilerde lung, Moğollarda moghur, İranlılarda ajdahâk, mâr veya ejderha, Araplarda, tannin kelimelerinin karşılığıdır (Bakırcı, 2014, s. 43-44). Eski Türkçede lu, ejder, evran, dragon, büke ve ejderha gibi birçok farklı ad kullanılmıştır. Türklerde kötülüklerden korunmak için iki başlı ejder ve ikiz ejder motifleri maskeler gibi esasen dini bir çerçeveye yerleştirilmiş kozmik ve astrolojik figürler olduğu görülür (Ayдын, 2013, s. 1-3).

Ejderha, birçok kültürde görülen korku, güç, heybet, bilgelik, bereket, bolluk, yağmur, kötü nazardan koruyan güç ve uğrun sembolü olurken İslam ve Batı dünyasında ortadan kaldırılması gereken zararlı bir varlık olarak görülür. Karanlıkların, gecenin, denizlerin canavarı olarak bilinen ejderhanın ancak Tanrı tarafından öldürülmesiyle yok olacağı bilinmektedir (Karaokay, 2017, s. 150-153).

Türk halk masallarında ejderha tasviri minare boylu, dağ gövdeli, mağara ağızlı, kalbur kulaklı, kürek dilli, yedi veya dokuz başlı olarak anlatılmıştır (Bakırcı, 2014, s. 44-45).

Ejderha, dev ve büyük ağızlı bir yaratık olarak tarif edilirken bir inanışa göre yılanlar doğal yollarla ölmez, mutlaka bir kimse tarafından öldürülmüş. Yüz yıl yaşadığı söylenen yılanlar büyüyerek ejderhaya dönüşmüştür. Yılan, ejderha olduğunda ağzından ateşler püskürtür ve nefesiyle diğer canlıları bir lokmada yutarmış. Bu inanışlar doğrultusunda klasik Türk edebiyatında ejderhanın bir teşbih unsuru olarak kullanıldığı görülür (Çağlar, 2012, s. 7-8).

Uzak ve Orta Doğu'da kötülüğün ve şeytani duyguların sembolü olan ejderha motifi Orta Anadolu'da Türklerin yerleşmesiyle birlikte kendisini göstermiştir. Ejderha ile ilgili tüm özellikleri Çinlilerden aldığı söylenen Türklerin, ejderha tasarımlarında Yunan ve İran geleneğinden esinlendikleri bilinmektedir (Duman, 2019, s. 3-5).

Klasik edebiyatta ejderha, Hz. Musa'nın asası, hazinelerin koruyucusu, sevgilinin saç ve mücadele edilen rakip olarak zikredilir. Farklı medeniyetlerde ve edebiyatımızda ürkütücü, korku uyandıran ve ağzından ateş püskürten bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Divan şairleri mitolojik bir varlık olan ejderhanın çeşitli nedenlerle yerden göğe kadar yükselebildiklerini gösteren olayların şiirlerde işlenen ana motiflerden biri olarak görmek mümkündür. Kanatları olduğuna inanılan ejder, şairler tarafından şiirlerde doğrudan doğruya bir hayal ürünü olarak anlatılmıştır (Güngör, 2014, s. 3-5).

Sevgilinin siyah renkteki saçları, gönül ülkesini yıkmaya yetecek bir ejderhaya benzetilmektedir.

Dil kişverine zülf -i siyâhun belâ yeter

Yıkmağa bu vilâyet-i ol ejderhâ yeter

(Necâti Beg Divanı G. 108/1)

Necâti Beg'in aşağıdaki beytinde, sevgilinin güzellik hazinesi görmek isteyen kişi için sevgilinin saç tellerinin ejderha olarak görüldüğünü ifade etmiştir.

Genc-i hüsnün tılsımı gör kim

Her kılı zülfün ejderha görünür (Necâti Beg Divanı G.96/2)

Gönlümde sevilinin güzel saçları yer edinmiş. Meğer gönlümün içinde hazine bekleyen bin başlı bir ejderha varmış.

Dilde hayliden hayâl-i zülf-i dilber var imiş

Cânım içinde yatar bin başlı ejder imiş (Usûlî Divanı G.2/1)

Fuzûlî, sevgilinin saçlarının bir kemende benzeterek kıvrımlarından korktuğunu ifade etmektedir. Bana ipi bir ejderha gibi gösteren bilmem ne sihirdir.

Kemend-i çîn-i zülfün vehmi gitmez zâr gönlümden

Mana ol rişteyi ejder kılan bilmen ne efsundur

(Fuzûlî Divanı G.90/6)

1.7. Yılan-Kılıç-Hançer-Ok

Türkler, geçmişten günümüze ordu-millet bilinciyle var olmuş bir ulustur. Eski devirlerden bu yana çeşitli harplerde elde ettiği zaferlerde muharebe meydanlarındaki savaş aletlerini kullanma becerilerinin önemli bir etkisi olmuştur. Savaşlarda kullanılan en önemli aletlerden birisi olan kılıç, eskiden beri ok ve yayın yanında kullanılmış aynı zamanda bağımsızlık ve yiğitliğin de sembolü olarak görülmüştür (Koşık, 2021, s. 11-12).

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren gaza bilinciyle yaptığı savaşlar edebi kaynakları ziyadesiyle zenginleştirmiştir. Fethettikleri topraklarda İslam bayrağının dalgalanması sevinciyle savaşlarda uyguladıkları teknik ve stratejilerden kullanılan aletlere kadar hayatın birçok yönü birleştirilerek metinlerde zikredilmiştir. Neticede geçmişten gelen köklü bir medeniyetin izlerini devam ettiren Osmanlı'nın yetiştirdiği şairler tarafından kaleme alınan şiirlerde sevgili elindeki kılıç, hançer ve ok ile âşığına çile çektirerek ders veren, onu yetiştiren ve aşkın olgunluğuna erişmesini sağlayan bir öğretmen edası şeklinde tanımlanır (Çopur, 2020, s. 3-4).

Klasik Türk edebiyatında ağırlıklı olarak görülen kılıç, sevgilinin fiziki güzelliğinin ifade edebilmesi için kullanılan aletlerdendir. Sevgilinin keskin ve anlamlı bakışları kılıç tasviri kullanılarak göz-kılıç arasında benzetmeye dayalı bir ilgi kurulur (Tanrıbuyurdu, 2012, s. 147-148).

Klasik şiirler de bahsi geçen silah ve ona benzer kılıç gibi savaş aletlerinin kabzalarında bulunan yılan ve ejder gibi sembollerin genellikle devlet iradesi, din ve inamış biçimini temsil ettiği bilinir. Bu çerçevede Doğu kültüründe sembolik bir yeri olan ve Hz. Musa'nın asası telmih yapılarak anılan yılan-kabza-kılıç arasında müşterek açıdan bir uyum söz konusudur (Gök, 2019, s. 320-322). Ayrıca klasik şiirde sıkça görülen tılsımlı kılıç arketipi farklı kültürlerde de görülmektedir.

Yılan ile hançer arasında şekil ve etki yönünden ilişki kurulmuştur. Beyitte hançerin yeryüzünde insanı sokarak sanki bir afet haline gelen yılanı teşbih yapıldığı görülür. Yılanların oldukça tehlikeli ve zehirleyici bir etkiye sahip olması göz önüne alınırsa hançerin ölümcül etkisini ortaya çıkarmak için zehirli olan yılan ile aralarında bir benzerlik kurulduğu anlaşılır.

N'ola ef'î gibi her dem sokarsa cümle insânı

Diline kalmış 'âlemde bir âfetdür hemân hançer

(Muhibbî Divanı, G.747/3)

Üstine dîn düşmanı kâfirlerün odlar saçar

Sanki dîn gencînesi hıfzına ejderdür kılıç

(Hayretî, K.11/6)

Yidi başlu bir ejderdür yidi iklim kabzında
Sanasın destine Mûsâ-yı 'İmrân'dan 'asâ geldi

(Bâlî Çelebi, K.18/4)

Necâtî, aşağıdaki beytinde müzelerde hâlen sergilenmekte olan kılıç ve hançerlerin kabzalarında bulunan yılan veya ejder başını tasvir eden sembollerin bulunduğunu söyleyerek Dehhak'ın saltanatıyla o kadar çok alay etti ki sonunda hançerin omuz kısımlarında iki yılan oluşur anlamına gelen beyitte aynı zamanda bir insanın kusuruyla alay edilirse aynı şekilde kendisinin de bu olayla karşılaşacağı belirtilir.

Şu denlü devlet-i Dahhâke güldü kim âhir

Bitürdi iki omuzda iki yılan hançer (Necâtî Beg Divanı K.7/15)

1.8. Yılan-Âh

Klasik edebiyatta âh, âşık acısını veya derdini ifade etmek için kullanılan kavramlardan biridir. Âh sözlükte nidâ, üzüntü, aşkın iç dünyasındaki kederi dışa vurumdur. Aşık sevgilinin ilgisizliği ve ulaşılmazlığı karşısında acısını âh çekerek dünyaya duyurur. Aşık iç çekerek öyle bir âh eder ki ahının dumanı göğe yükselir ve feleğin ateşini yakar. Çektiği aşkın ve ızdırabın büyüklüğünü anlatmak isteyen şair bu şekilde mübalağalı kavramlara başvurur (Çakıroğlu, 2013, s. 2-3).

Âh en derin manasıyla tasavvufî kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. “Âh” bir nida olarak Allah lafzının en kısa şeklidir. Allah sözcüğünün ilk ve son harfi bir araya gelirse “âh” ortaya çıkar. Yani âh, Allah anlamına gelir. Âşık, âh diyerek Allah'a sığınır. Tasavvufî anlamda âh Hak'tan gelen her şeyi kabul ederek ona boyun eğmektir (Pezük, 2012, s. 143-144).

Zâtî, aşağıdaki beytinde feleğe meydan okuyan ve sevgiliye seslenerek ondan merhamet dilemiştir. Şair kendisine seslenerek devamlı âh etmektedir. Ejder-i âh şeklindeki tabiri ateşli bir âhtır. Ejderha ağzından ateşler püskürten bir yaratık olarak bilinir. Âh, bilindiği gibi gökyüzüne kadar yükselir. Dolayısıyla şair ahının büyüklüğünü ve etkisini anlatabilmek için büyük bir yılan olan ejderha teşbihini kullanmıştır.

Sihir-ile mâr iderse ser-i zülfini nigâr

Âhum 'asâsı yudar anı ejderhalanur

(Muhibbî Divanı, G.567/2)

Zülfünün her târı cân-ı 'âşıkâ bir mâr ise

Ejderhâlarla ider bu âh-ı âteş-bâr bahs

(AzmîzâdeHâletî Divanı, G.103/2)

Aşk hazinesini bekleyen yılan, âh dumanına benzetilmiştir.

Kılmamağ için tılsım-ı genc-i 'ışka meyli halk

Dûd-ı âh Zâtî şekl-i ejderhâ-peyker yeter

(Zâtî Divanı, G.476/7)

Sonuç

Son yıllarda metafor ve metaforik süreçler insan zihninin ayrılmaz bir parçası olarak ciddi bir biçimde incelenir hale gelmiştir. Sosyal bilimler ve bilişsel bilimlerde yaşanan bu dönüm noktası dilbilim ve edebiyatın genel tarihi ve akışı göz önünde bulundurulduğunda, kuram ve karamlar açısından da kayda değer bir yerde durmaktadır.

Araştırma kapsamında ele alınan yılan metaforu zaman zaman olumsuz manalarıyla kullanılsa da Türk ve dünya medeniyetlerinde bu inanışlara olumlu anlamlar yüklendiği görülmektedir. Ayrıca yılanın koruyucu olduğuna dair inanç, zamanla “nefis”, “bereket”, “sağlık” ve “efsun” gibi anlamları ile birlikte kullanılmasına katkı sağlamıştır. Bunun bir çıktısı olarak da yılan, klasik Türk edebiyatında yer alan bazı metinlerde ölümsüzlüğün ve yenilenmenin sembolü olarak kabul edilmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı'nda nefis genellikle yılan iyesi ile birlikte ele alınır. Şairler eserlerinde nefsi şeytan ve şeytani duygular şeklindeki özellikleri ile ilişkilendirmişlerdir. Yılan benzetme ve tasvirleri arasında sevgilinin zülfü de konu edinilmiştir. Sevgilinin saçının kıvrımlı ve uzun olması yönüyle yılanı teşbih yapılmıştır. “Ev iyesi”, “ev yılanı” gibi adlarla anılan yılanın koruyucu olduğuna inanılır. Aynı zamanda yılanın bir şifa kaynağı olarak görülmesi ve sütünün hastalıkları tedavi ettiği yönündeki inanışlar da oldukça yaygındır. Şifa verici özelliği klasik Türk şairleri tarafından şiirlerinde teşbih unsuru olarak göze çarpmaktadır.

Yüzyıllar boyunca bereket ve üremenin sembolü olarak görülen yılan, süt ile birlikte ele alınmıştır. Süt kozmosu halk arasında yılanı deliğinden çıkarmak için kullanılmıştır. Yılanın süte gelmesi olayı yalnızca bir benzetme unsuru olarak değil gerçek anlamıyla birlikte ele alındığı görülür. Süt ve yılan ikilisinin zıtlıkların sembolü olduğu bilinir. Zehre karşı panzehir, öldürücü olmasına karşın hayat verici bir varlık olduğuna inanılır.

Geçmişten günümüze yılan, halk arasında hazinelerin koruyucusu olarak ifade edilmiştir.

Büyük hazinelerin korunması için efsunlana işlemi yapılarak hazineleri koruma altına aldıkları bilinir. Klasik Türk şairleri eserlerinde yılanı hem hazinelerin bekçisi hem de sevgilinin saçının koruyucusu şeklinde tasvir etmişlerdir.

Yılanın yüzyıl yaşaması ve eceliyle ölmemesi yalnızca Tanrı tarafından öldürülebileceği inancına dayandırılan genellikle korkunun gücün ve heybetin bir göstergesi olan kozmik ve astrolojik bir varlıktır. Bu yönüyle yılan klasik Türk şairleri tarafından kılıç, hançer ve ok teşbihiyle anılmıştır. Şekil ve etki bakımından benzerliklerinin bulunması şiirlerde bir mazmun konusu olarak ele alınmıştır.

Divan şiirlerinde oldukça sık rastlanan âh kavramı gerek âşğın sevgiliye olan aşkın acısını ve büyüklüğünü anlatması açısından beşerî bir aşkın tasviri olarak gerekse tasavvufi manada Allah aşkını anlatırken kullanılan bir kavram olarak yılan teşbihi ile karşımıza çıkmıştır.

Klasik edebiyatta yılan benzetme unsuru olarak sevgilinin saçı, nefis, kılıç, hançer ve ok gibi savaş aletleriyle, ejderha, süt, şifa, efsun ve âh gibi benzetmelerle divanlardan ve metinlerden örnekler verilerek açıklanmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; her dil ulusal zihniyetin bir yansıması, özel bir ifadesidir ve dünyayı kendine özgü bir şekilde yansıtmıştır. Metaforların oluşumu kültürden kültüre ve kişiden kişiye göre değişmektedir. Kültürel değişikliğin sebepleri arasında dil yapısındaki farklılıklar, ekonomik, coğrafi, siyasi ve dini çeşitliliklerden dolayı o toplumun dünyayı algılamasındaki farklılıklar ve toplumun başından geçen olaylar etkili olmuştur. Geçmişte bir kültürde bereket olan bir şey diğer kültürde yıkıcı sebeplere yol açmış veya bir medeniyetin başarısı diğerinin felaketi olmuştur. Bu sebeple kavram algıları da o yönde şekillenmiştir. Kültürel değerlerimiz hayatımızın her daim içerisinde olan metaforik kavramlardan bağımsız değil aksine bu metaforlarla tutarlı bir sitem oluşturduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akbaba, C., Sivri M. (2018). Dünya mitlerinde yılan. *Folklor / Edebiyat*, 24(96), 53-58.
- Akyüz, K., Mazıoğlu H., Yüksek S. (1990). *Fuzûlî Divanı*. Akçağ Yayınları.
- Alıcı, G. (2019). *Nefî Divanı sözlüğü* [Yayımlanmış doktora tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
- Arı, A. (1994). *Sâkıb Dede Divanı* [Yayımlanmış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Aydın, H. (2001). *Kadı Muhammed Divanı*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

- Aydın, Ö. (2013). Çin ve Türk işlemlerindeki ejderha motifi. *Akdeniz Sanat*, 6(12) 1-3.
- Bakırcı, N. (2014). Eflâtun Cem Güney'in "Masallar" adlı kitabında yer alan metinlerde mitolojik unsurlar. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 43-44.
- Bakırcı, N. (2015). Ignacz Kunos'un derlediği masal metinlerinde yer alan mitolojik unsurlar üzerine bir inceleme. *Ijoess*, 6(20), 200.
- Başpınar, F. (2008). *Beyânî Divanı* [Yayımlanmış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Biltekin, H. (2003). *Şeyhî Dîvânı* [Yayımlanmış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Cebeci, O. (2013). *Metafor ve şiir dilinin yapısal özellikleri*. Ithaki Yayınları.
- Çağlar, A. B. (2012). Necâti Beg şiirinde mitolojik sembol: Yılan. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, 7-8.
- Çağlayan, N. (2007). *Nisârî Divanı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Çakıroğlu, O. T. (2013). Fuzûlî dîvânı'nda âh kavramı. *Turkish Studies Dergisi*: 8(9), 2-3.
- Çobanoğlu, A. S. (2017). Mevlânâ'nın mesnevi'sinde yılan ve ejderha motifi. *IX. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (20-23 Kasım 2017)*, 1, 28-30.
- Çopur, N. E. (2020). Divan şiirinde savaş aletleri: Kılıç, ok. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(1), 3-4.
- Demirci, K. (1993). Dehhâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 409.
- Doğan, A. (2002). *Kuddûsî Divanı*. Akçağ Yayınları.
- Duman, H. (2019). Türk mitolojisinde ejderha. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(11), 484-486.
- Duman, M. A. (2005). *Fâzıl Dîvânı (transkripsiyonlu metin- inceleme)*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Durbilmez, B. (2019). *Türk kültür coğrafyası, halk bilimi ve edebiyat araştırmaları*, Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B., Tekin F. (2020). Kazan-Tatar Türklerinin halk anlatılarında 'yılan', 'ejderha' ve 'yuha'. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 124(245), 309-311.
- Funda, G. (2021). Yücel Balku'nun öykülerinde yılan ve hikâyesi. <https://www.gzt.com/post-oyku/yucel-balkunun-oykulerinde-yilan-ve-hikyesi-3566746> (Erişim Tarihi: 10.03.2023).
- Gök, F. (2019). Silah kabzasının, savaş meydanından şiir meydanına uzanan serüvenine dair ikonografik hayaller. *Klasik Türk Edebiyatı'nın Ses ve Anlam Dünyası Sempozyumu (10-11 Ekim 2019)*. Düzce Üniversitesi, 320-322.
- Güler, M. (2020). *Divan şiirinde tababet unsurları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Gümüş, K. S. (2020). *Yûsuf Hakikî Baba Dîvânı'nın dinî tasavvufî kelime, tâbir ve kavramlar bakımından tahlili*. Sakarya Üniversitesi.
- Gündoğdu, T. (2021). *Azmîzâde Hâletî Divanı'nda tabiat unsurları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.

- Güneş, O. (2018). Sağlığın simgesi yılan. *Yıldırım Gazetesi*, <https://www.yildirimgazetesi.com/sagligin-simgesi-yilan> (Erişim Tarihi: 17.04.2023).
- Güngör, Ö. (2014). Türk mitolojisindeki kozmik ejderha figürünün Osmanlı sahası divanlarındaki izler. *I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Niğde: Niğde Üniversitesi*, 3-5.
- Gürkan, S. L. (2013). Yılan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, 527-529.
- İsen, M. (1990). *Usûlî divanı*. Akçağ Yayınları.
- Karaköse, S. (2001). *Saîd Giray Dîvânı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kardaş, S. (2013). Divan şiirinde sihir ve büyü'nün kaynağı: Hârût ve Mârût. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 19(50), 39-46.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, G. (2010). *Mihri Hatun Dîvânı'nın Tahlili* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayaokay, İ. (2017). *Klasik Türk şiirinde nefis* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Keklik, N. (1976). Felsefede metafor: felsefe problemlerinin metafor yoluyla açıklanması. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18-19.
- Kemikli, B. (2007). Divan şiirinde hastalık ve tedavi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 20-23.
- Kılıçarslan, O. (2016). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın incelenmesi-bağlamsal dizini ve işlevsel sözlüğü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Koşık, H. S. (2021). Divan şiirinde farklı türleriyle yer alan bir savaş aleti: Kılıç. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 8(80), 11-12.
- Kurtoğlu, O. (2004). *Lebîb Divanı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Küçük, S. (2015). *Bâkî Divanı*. Türk Dil Kurumu.
- Lakoff, G., Johnson M. (2015). *Metaforlar, hayat, anlam ve dil* (Çev. G. Y. Demir).
- Mermer, A. (2020). *Karamanlı Aynî Dîvânı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Oener, L. (2019). *Bosnalı Aleaddin Sâbit Dîvânı'nın Tahlili* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Özcan, N. (2012). 15. Yüzyıl divanlarında dinî benzetmelerle yapılan sevgili tasvirleri. *Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 161-163.
- Özkul, Y. (2019). *Azmîzâde Hâletî Dîvânı'nın Tahlili*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Pezük, Z. (2012). "Ahmed Paşa Divânı'nda âh kavramı", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 143-144.
- Polat, C. (1985). *Yılanlı Hacı Macit*. <https://www.dortyol.com/yazi/31/yilanci-haci-macit> (Erişim Tarihi: 27.06. 2023).
- Samancı, M. (2019). Klasik Türk şiirinde izleri görülen yılan efsunu (arbağ). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 5(4), 28-30.
- Sarpkaya, S. (2014). *Türkiye sahası efsanelerinde ejderha*. İstanbul Kitabevi.

- Soydabaş, F. (2017). Bâkî'nin gazellerinde zülf mazmunu. *Turkish Studies*, 3-4.
- Şahbaz, M. (2020). İslâmiyet Öncesi Türklerde Saç Kültürü. *Tarih Okulu Dergisi*, 13(46), 1499-1501.
- Şahin, K. Ş. (2011). Sevgilinin güzellik unsurlarından saç ve saçın âşık üzerindeki etkisi. *Turkish Studies*, 13(6), 1852-1854.
- Tanyeri, M. . (1999). *Örnekleriyle divan şiirinde deyimler*. Akçağ Yayınları.
- Tanrıyurdu, G. (2012). Klâsik Türk şiirinde “kılıç duası”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9(9), 147-148.
- Tarlan, A. N. (1992). *Necâtî Beg Divanı*. Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1968). *Zâtî Divanı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Taş, H. (2004). *Vahyî Divanı incelenmesi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Taş, S. (2020). Türk halk kültüründe yılan ve süt ilişkisinin sembolik anlamı. *II. Uluslararası Tolum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu*, (2-4 Ekim 2020), 10-14. Tolum ve Kültür Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Tatçı, M. (1998). *Yunus Emre Dîvânı*. Akçağ Yayınları.
- Tepebaşı, F. (2013). *Metafor yazıları*. Çizgi Yayınları.
- Uğur, N. (2007). Metafor kavramını algılama türleri. *Yasak Meyve Dergisi*, (24), 24.
- Uğur, N. (2007). Eğretileme, metaforu tam karşılayamaz mı?. *Yasak Meyve*, (5), 90-99.
- Uludağ, S. (2006). Nefis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32, 529-531.
- Üst, S. (2011). *Edirneli Nazmî Divanı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yakar, H. İ. (2002). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve tahlili* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yaylalı, Y. (2019). Klasik Fars ve Türk şiirinde Şehnâme karakterleri. *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19(49), 53-54.
- Yazar, İ. (2010). *Tokatlı Kânî Divanı*. Libra Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2021). Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye uzanan Anadolu Sûfi gelenekte insan onuru. *Ihlamur*, 2(31), 249-250.
- Yob, I. (2003). Thinking constructively with metaphors. *Studies in Philosophy and Education*, (22), 128.

